

international forensic-expert cooperation have found their reflection in the international treaties in the field of expert activity with European countries, countries of the near and far east. These agreements define the procedure for calling experts abroad, give guarantees for the protection of experts, provide the right of the expert to reimburse travel and stay costs, as well as the right to pay for the work done. An urgent issue of international cooperation of Ukrainian expert institutions in the field of forensic expert activity is the entrance to the European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). Since 2002, the State Research Expert-criminalistic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is a full member of ENFSI. To date, two expert institutions of the Ministry of Justice of Ukraine are members of the ENFSI – it's the Hon. Prof. M. S. Bokarius Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations and Kiyiv Research Institute of Forensic Examinations. International cooperation in the field of forensic-expert activity in Ukraine is a dynamically developing system that meets the interests of not only forensic experts, but also all the subjects of public and political life. Integration of international standards into the national forensic-expert activity is conditioned by the development of innovative expert methods and techniques, which, in their turn, enhance the prestige and professionalism of Ukrainian expert institutions.

Keywords: international standards, standardization, forensic-expert activity, forensic examination, expert.

УДК 343.98

І. А. Петрова, завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, професор,

О. П. Снігерьев, головний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, професор

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Розглянуто низку факторів, що впливають на формування особистості сучасного судового експерта. Наведено характеристику та визначено особливості окремих складових цього процесу, розглянуто наукову й етичну складові. Наукова складова реалізується взаємодією науки й практики, що надає накопиченим знанням можливість їх упровадження в практичну діяльність судового експерта, формує його професійне мислення. Етична складова формує етичну культуру та розставляє основні орієнтири поведінки професійного судового експерта.

Ключові слова: судовий експерт, особистість, практична діяльність, етичні принципи, професійна етика, наукова складова.

Науковці-криміналісти зазначають, що для визначення змісту особистісних якостей судового експерта, необхідних для оцінювання ступеня його придатності до практичної діяльності, достатньо розглянути найбільш суттєві. До таких якостей відносять громадську позицію судового експерта, морально-етичні принципи, усвідомлену професійну спрямованість, які

стають частиною його внутрішнього змісту¹. Ряд авторів, спираючись на результати соціальних досліджень, наводять інформацію щодо соціально-психологічних властивостей і якостей, які мають найбільше значення для виконання судовим експертом своїх професійних обов'язків. Думки всіх опитаних розподілилися у визначенні пріоритетних характеристик, що мають бути притаманними судовим експертам, таким чином: загальний і спеціальний інтелект (79 %); концентрація уваги (59 %); спостережливість (50 %); прагнення до істини (48 %); принциповість (47 %); самоорганізованість (41 %); чітка письмова мова (41 %)². Разом із цим Р. С. Белкін виділяє цілу низку професійних якостей, які мають бути притаманними судовому експерту та набувають свого розвитку в процесі професійного становлення, а саме: спостережливість, уважність, глибина та самостійність мислення, гнучкість, логічність і критичність розуму, здатність перебороти упередження³.

Метою статті є визначення факторів, що впливають на формування особистості сучасного судового експерта та особливості окремих складових цього процесу.

Історія свідчить, що як судові експерти практично завжди виступали провідні науковці. Так, свого часу експертами вважали М. В. Ломоносова та Д. І. Менделєєва, за радянських часів судовими експертами були відомі вчені різних галузей знань – засновники науки судової експертизи, серед яких М. С. Бокаріус, М. М. Бокаріус, В. П. Колмаков, Л. Ю. Ароцкер та ін. Їх праці й сьогодні є актуальними для судових експертів. Це зумовлено тим, що всі вони позиціонували свою судово-експертну роботу не інакше як науково-дослідну діяльність, що передусім спрямована на розвиток і накопичення наукових знань і впровадження їх у подальшому в правозастосування⁴. Отже, обидві сфери – наукова та практична – взаємодіють між собою, доповнюючи й розвиваючи одна одну.

У формуванні особистості судового експерта така взаємодія сьогодні відіграє провідну роль, оскільки надає накопиченим знанням можливість практичної реалізації. Процес опанування нових знань будь-якою особою проходить через збір інформації, яка вже створена кимось і надходить ззовні, та пізнання цієї інформації, яке відбувається як внутрішній процес, що використовує інтелектуальні можливості даної особи і може розвиватися тільки нею особисто. У діяльності судового експерта процес пізнання до-

¹ Семенов В. В. О формировании личностных и профессиональных качеств судебного эксперта. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2005. Вип. 5. С. 148.

² Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку/за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. С. 1146.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2001. С. 134.

⁴ Куприянова О. Б. Роль науки в становлении профессионализма судебного эксперта. *Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы*: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Алматы, 27 октяб. 2016 г.). Алматы, 2016. С. 245.

звляє сформувати спеціальні знання, що є підґрунтям для формування власних знань у визначеній галузі.

Наступним кроком формування особистості судового експерта є його професійне мислення для самостійного набуття, організації та творчого використання знань. Розвиток наукового мислення судового експерта є одним із найважливіших факторів його становлення, оскільки формування творчої особистості не може відбуватися без максимального використання пізнавальної діяльності. Судовий експерт є процесуальною особою при проведенні судової експертизи та заходить у постійному процесі пізнання, оскільки вирішення будь-якого експертного завдання пов'язане із отриманням нових знань чи фактичних даних, які в подальшому використовуються слідчим або судом як достовірні докази, що є науково обґрунтованими. Такі спеціальні знання судовий експерт отримує при професійному навчанні й набутті досвіду.

У процесі своєї діяльності судовий експерт вирішує прості та складні завдання. Прості (стандартні або типові) завдання не потребують творчого підходу й достатнім є використання експертом логічного досвіду та добре структурованих знань, які зберігає його пам'ять. Такі знання можуть бути й не пов'язаними із експертною діяльністю, отриманими під час навчання взагалі та за спеціальністю в певній галузі знань. У складних ситуаціях такі знання недостатні або взагалі відсутні в пам'яті експерта, тоді завдання перетворюється у творчий процес. Вирішення складних завдань потребує пошуку нових підходів і встановлення нових зв'язків між відомими фактами та завжди пов'язане із використанням творчої ініціативи судового експерта й залученням його інтуїтивного досвіду. Саме тому у формуванні професіонального судового експерта важливе місце посідає отримання нових знань шляхом наукового пізнання, що виходить за межі існуючої системи знань, і використання нових правил. При цьому створення нового в галузі судової експертизи є більш складною діяльністю, ніж практичне проведення експертизи.

Таким чином, фахівець у галузі судової експертизи із самого початку опанування певної професії має бути орієнтованим на створення нових спеціальних знань, що збагачують науково-прикладну судово-експертну діяльність. Для цього йому необхідно вільно володіти науковим знанням, бачити сутність досліджуваного явища чи об'єкта, закономірності його виникнення, розвитку та трансформації. На відміну від наукового, знання, що формується тільки на досвіді й аналізі зовнішньої сторони об'єкта, який вивчається, слід віднести до категорії буденного та не може бути визнано достатнім для вирішення завдань судочинства.

Професію експерта за сучасними критеріями оцінювання доцільно віднести до верхівки професійної майстерності, досягти яку можна лише через повний саморозвиток і максимальну самореалізацію особистості¹. Серед професійних рівнів виділяють такі етапи становлення професіоналізму:

— *учень* – *спеціаліст* – цей етап формує особу, яка володіє певними знаннями й навичками в конкретній галузі та може їх використовувати для вирішення поставлених завдань;

¹ Маркова А. К. Психологія професіоналізму. М.: Знання, 1996. С. 308.

— *майстер – раціоналізатор* – на цьому етапі формування професіоналізму особа не тільки володіє значною кількістю знань і навичок, а й може з їх допомогою приймати інноваційні рішення;

— *експерт – творець* – такий стан надає особі можливість створювати унікальні речі, які в експертній діяльності пов'язані із розробленням нових креативних підходів до вирішення завдань.

Саме третій рівень буде визначати завершений стан у формуванні особистості судового експерта, оскільки творець не тільки створює нові спеціальні знання, що використовуються при вирішенні конкретних проблем судової експертизи, а й знання, які збагачують усю наукову та прикладну судово-експертну діяльність.

Окреслений шлях має пройти людина, яка націлена на отримання професії судового експерта. Питання підготовки й перепідготовки судових експертів є досить складним і потребує окремого, комплексного й глибокого дослідження, але наукова компонента, яка об'єднує пошукову, аналітичну та синтезуючу складові, має бути присутньою й у повсякденній діяльності експерта, у його професійному становленні. Не можна навчати судового експерта діяти за шаблоном, це звужує його можливість повною мірою вирішувати поставлені завдання. Тільки спеціаліст високої наукової кваліфікації може розробляти нові креативні експертні методики та досліджувати питання оптимізації судово-експертної діяльності.

У своїй професійній діяльності судовий експерт при проведенні експертизи набуває статусу процесуальної особи, що викликає необхідність дотримання комплексу моральних норм і правил поведінки – етики експерта. Професійна етика визначає ті моральні норми, які регламентують ставлення окремої особи до своїх професійних обов'язків. Питання судової етики відображені в роботах Л. Ю. Ароцкера, Р. С. Белкіна, О. Р. Ратінова, М. С. Строговича та ін.¹ Етика судового експерта повинна конкретизувати загальні моральні вимоги, орієнтуючись на специфіку судово-експертної діяльності. Професійна етика судового експерта базується на такому понятті, як професійний обов'язок, що фіксує моральні норми поведінки під час виконання службових обов'язків. Інше поняття, яке притаманне етиці судового експерта, – професійна честь, – відображає моральні норми та вимоги, спрямовані на поведінку під час реалізації судово-експертної діяльності, а також конкретизує моральні критерії їх реалізації. За переконаннями багатьох учених у діяльності судового експерта моральні норми виражаються в ряді принципів, серед яких: об'єктивність, неупередженість, принциповість, чесність, добросовісність, самостійність, самокритичність тощо².

Принцип об'єктивності виявляється в тому, що при проведенні експертизи за умови надання достатньої кількості матеріалів дослідження експерт має встановити фактичні дані (знайти істину) незалежно від версій слідчо-

¹ Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5. С. 1147.

² Аубакирова А. А. Этические вопросы судебно-экспертной деятельности. *Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы*: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Алматы, 27 октяб. 2016 г.). Алматы, 2016. С. 76.

го або суду, матеріалів справи чи показань свідків. За недостатності матеріалів експерт має відмовитися від проведення експертизи. Крім того, принцип об'єктивності виявляється також і в тому, що при використанні різних методів експертного дослідження експерт має бути переконаним в об'єктивному відображенні цими методами виявлених характеристик об'єкта дослідження.

Неупередженість експерта полягає в тому, що він не має допускати будь-якого впливу на свою професійну діяльність, інакше кажучи, бути незацікавленим у кінцевих результатах справи. Принцип неупередженості тісно пов'язаний із принципом конфіденційності, який забороняє поширювати дані, що стали відомі експерту у зв'язку із проведенням експертизи.

Іншим важливим моральним принципом, тісно пов'язаним із об'єктивністю та неупередженістю, слід назвати принциповість судового експерта, який є незалежним у своїх судженнях. Безперечно, у процесі формування особистості експерта не останню роль відіграє принцип самостійності. Він виявляється в тому, що під час проведення експертизи на основі отриманих результатів експерт їх оцінює й формулює висновки та може відстоювати свою точку зору. У процесі проведення експертного дослідження судовий експерт дотримується принципів самокритичності й самоконтролю, які допомагають йому достовірно оцінити фактично отримані результати.

Як особливий принцип в етиці судового експерта виступає принцип законності, що затверджується та практично реалізується через непідкупність експерта і його вірність букві закону. При формуванні особистості судового експерта поступово підвищується рівень його правосвідомості, коли у своїй діяльності експерт точно й неухильно дотримується правових норм. Так, при проведенні повторної експертизи експерт не повинен оцінювати й визначати висновки первинної експертизи як помилкові, оскільки їх оцінювати має право тільки слідчий або суд. Етичною вбачається можливість експерта в повторній експертизі вказати на причини розходження у висновках.

Досить складним у реалізації є принцип незалежності судового експерта. Така ситуація зумовлена тим, що експерти є працівниками державних або недержавних установ і підпорядковуються керівництву цих установ. За умови, що експерти мають військове чи спеціальне звання, на них поширюються вимоги відповідних статутів. На практиці це створює певні колізії в застосуванні законодавства та моральних норм щодо забезпечення незалежності експерта¹.

Розглядаючи питання етичної складової у формуванні особистості судового експерта, слід зауважити, що формування етичної культури людини, яка претендує на право бути професійним судовим експертом, є важливою складовою його професійної підготовки. Принципи, які закладені в основу професійної судової етики, повинні сформулювати мораль і визначити норму поведінки всіх учасників судочинства, у тому числі й судового експерта.

¹ Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5. С. 1149.

Особливого значення етика експерта набуває у взаєминах із керівництвом експертної установи, слідчим або іншими учасниками процесу, інакше кажучи, у комунікативній діяльності. У цій площині експерт має встановити психологічний контакт із керівником установи або учасником процесу, розуміючи, що в одному випадку такий контакт може мати характер співробітництва, а в іншому може спостерігатися протилежне. Помилкова оцінка психологічного контакту (наприклад, із підозрюваним під час його освідчення) у процесі експертного дослідження часто призводить до експертної помилки. Особливу увагу слід приділити значенню етики взаємин судових експертів під час проведення комплексних або комісійних експертиз, коли виявляються індивідуальні особливості особи (емоції, пам'ять, сприйняття, відчуття, відстоювання своєї позиції тощо). Як негативні особливості можуть проявлятися такі: відсутність самокритичності та надання переваги власним дослідженням при формулюванні спільного висновку; приниження чи недооцінювання значимості результатів колег; психологічний тиск на експерта з невеликим досвідом роботи.

Правильне сприйняття принципів етики експерта допомагає у вирішенні складних ситуацій і дозволяє ефективно здійснювати експертну діяльність. У свою чергу дотримання етичних норм у процесі судово-експертної діяльності є не тільки запорукою достовірного результату та позитивного мікроклімату в колективі, а й запобіжним заходом щодо експертних помилок¹. Формування етичної культури судового експерта нині є головним напрямом його професійного навчання й виховання, що формує його особистість і дозволяє в умовах сьогодення максимально реалізувати свій потенціал².

Таким чином, наукова складова у формуванні особистості судового експерта визначає те, що фахівець у галузі судової експертизи із самого початку опанування цієї професії має бути орієнтований на створення нових спеціальних знань, що збагачують науково-прикладну судово-експертну діяльність. Неможна навчати судового експерта діяти за шаблоном, це звужує його можливості повною мірою вирішувати поставлені завдання. Тільки спеціаліст високої наукової кваліфікації може розробляти нові креативні експертні методики та досліджувати питання оптимізації судово-експертної діяльності.

Етична складова у формуванні особистості судового експерта займає не менш значуще місце. Це зумовлено тим, що професійна етика судового експерта базується на загальних і специфічних моральних принципах, які притаманні саме цій професії і є більш суворими моральними нормами. Саме професійна етика розставляє основні орієнтири поведінки професійного судового експерта. Особливо важливим це є у випадках, коли недосконало регулюється діяльність судового експерта в нормативно-правовій площині. Саме тому формування етичної культури судового експерта сьо-

¹ Аубакирова А. А. Значч. твір. С. 77.

² Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5. С. 1149.

годні є головним напрямом його професійного навчання й виховання, що формує його особистість.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА

Петрова И. А., Снегирев О. П.

Рассмотрен ряд факторов, влияющих на формирование личности судебного эксперта. Приведена характеристика и определены особенности отдельных составляющих этого процесса, рассмотрены научная и этическая составляющие. Научная составляющая реализуется взаимодействием науки и практики, что предоставляет накопленным знаниям возможность их внедрения в практическую деятельность судебного эксперта, формирует его профессиональное мышление. Этическая составляющая формирует этическую культуру и составляет основные ориентиры поведения профессионального судебного эксперта.

Ключевые слова: судебный эксперт, личность, практическая деятельность, этические принципы, профессиональная этика, научная составляющая.

FORMATION OF A PERSONALITY OF A MODERN FORENSIC EXPERT

Petrova I. A., Snigerov O. P.

Founders of a forensic examination science positioned their forensic expert work not otherwise than research activity which is primarily directed at the development and accumulation of scientific knowledge and their further introduction in the application of law. The paper considers a number of factors which influence upon formation of the personality of the modern forensic expert. Also it presents the characteristic and defines the features of separate components of this process, from which the scientific and ethical ones are considered. The scientific component is presented by interaction of a science and practice which gives to the gathered knowledge with the possibility of their realization in the practical activities of the forensic expert, forms his professional thinking. Development of the scientific thinking of the forensic expert is one of the most important factors of his becoming whereas formation of the creative person cannot occur without maximum use of informative activity. In formation of the professional forensic expert the important place occupies reception of new knowledge by scientific cognition which overruns the limits of the existing system of knowledge, and the use of new rules. It's expediently to refer the profession of the expert by modern criteria of evaluation to a top of professional skill, which can only be reached by means of full self-development and maximal self-realization of the personality. The ethical component forms an ethical culture and arranges the base points of the behavior of a professional forensic expert. Correct perception of the ethics principles helps the expert in resolving difficult situations and allows to effectively carry out an expert activity. In its turn the observance of ethical standards in the course of a forensic expert activity is not only the guarantee of a reliable result and a positive microclimate in the collective, but and a precautionary measure concerning expert errors.

Keywords: forensic expert, personality, practical activity, ethical principles, professional ethics, scientific component.